

Het gevaar in het wit.

„Het leven is niet ordelijk of overzichtelijk. Het voor te willen stellen als wel ordelijk en zeer overzichtelijk, is misleidend. Als je met een roman de pretentie zou hebben, iets aan het leven / de wereld / de maatschappij toe te voegen, kan dat daarom nooit in een sluitend verhaal. Dat zou bedrog zijn. Andere vormen van misleiding: versimpeling van feiten, eenzijdige optiek, bevangen zien (onbevangen zien is paradoxaal genoeg alleen mogelijk met de grootste moeite), chronologische volgorde, logische volgorde, het werken met hoofd- en bijfiguren, het vanzelfsprekend stellen van diverse maatschappelijke ordo's zoals het traditionele gezin als uitgangspunt voor denken en handelen." Deze soort vormen literaire demagogische misleiding vormen het doelwit van Lidy van Marissing in *Het gedroomde leven. Een denkbeeldig onderzoek*.

Lidy van Marissing is journaliste bij *De Volkskrant*. Haar eerste werk was een „anti-roman": *Ontbinding* (1972). Daarna publiceerde zij: *De omgekeerde wereld. Een leesboek voor de midden-groepen* (1975), en *Het mes in het beeld* (1976), dat een montage-experiment is in samenwerking met Daniël Robberechts, H. Verdaasdonk, en Jacques Firmin Vogelaar. In *Het gedroomde leven. Een denkbeeldig onderzoek* (1979) zet Lidy van Marissing de experimentele werkwijze voort van *De omgekeerde wereld*.

Je kunt het boek beginnen waar je wilt. Het is eigenlijk een draai-boek in de eigenlijke zin van het woord: het zou een spiraalrug moeten hebben zodat er geen merkbaar begin aan was en geen einde, en zodat het dus rond gelezen zou kunnen worden... Voor het gemak van deze recensie begin ik met een citaat, vrij ver naar het einde van het boek: „De traditionele vertel- en beschrijftant kan volgens mij de onderlinge afhankelijkheid van factoren niet weergeven (...) Je

hebt als het ware te maken met een weefsel van processen die allemaal in elkaar overlopen. De vorm van de tekst zou dus ook dit weefselachtige moeten hebben. Ik heb daarom een aantal reeksen van beelden opgezet. Die reeksen zijn op zich geen afgeronde verhalen; zij bestaan uit vaak sterk contrasterende fragmenten en wendingen waaruit zich een totaal-ndruk ontwikkelt, sprongsgewijs. Het is letterlijk een draai-boek, ja" (123).

Het hierboven beschreven montageprincipe gebruikte Lidy van Marissing al in haar eerste (anti)-roman *Ontbinding*. Maar in dit derde werk van haar is het op nog absolute wijze onpersoonlijk dan in dat eerste. In *Ontbinding* waren er nog wel enkele figuren waar men zich als lezer angstig aan vast kon klampen, soms, nu en dan, en een beetje. Hier niet meer. De lezer wordt volstrekt autonoom gelaten.

Het gedroomde leven. Een denkbeeldig onderzoek, een dubbele titel. Over dromen: „Dromen leiden tot niets, zegt men. Maar het zijn de heimelijke aanslagen op de moraal, het gezag, de logika, de chronologie, de voorschriften, de orde van de dag" (128). In *Het gedroomde leven* wordt de droomkant als evenwaardig en constituerend deel van ons bestaan serieus genomen. Dat zijn wij niet gewend. Wij slapen „maar", en wij dromen „maar", en wij gebruiken dromen hoogstens als interpretatie om de dagelijkse werkelijkheid beter te begrijpen en haar daardoor beter aan te kunnen. Dromen ter bevordering van het productieproces. Zo ontkennen we de autonomie van de dromen, en hun kritische functie als signaal dat afgaat als we de „werkelijkheid" te zeer willen verminken, of simplificeren, of uniformeren. Maar als we het droomleven wel serieus nemen, dan verschuift de optiek. Wat is waar? Dat wat we denkend dromen of dromend denken? Zeg ik in een droom ooit: „ach, het is

maar een dag-ervaring"? Dat zou interessant zijn. Bij dit soort overdenkingen komt het begrip „optische illusie" om de hoek kijken: vanuit welke gezichtshoek zie ik de realiteit en welke schept de illusie, en wie/wat beslist wat/wie reëel is of illusie/en wanneer?

Een denkbeeldig onderzoek: „Telkens opnieuw worden dezelfde of vrijwel dezelfde punten uit verschillende richtingen (gezichtshoeken) benaderd en worden weer nieuwe schetsen ontworpen. Een groot aantal daarvan is slecht getekend, onder barre omstandigheden, vanuit een greppel of kraakpand, met half-bevroren vingers of in een stemming van grote verlatenheid, met belemmerd uitzicht. Toch geven ook deze schetsen al enigszins een beeld van de situatie (...) ‚Blootleggen' is mis-schienen vel de beste omschrijving van zijn werkwijze. Net als een archeoloog spit hij niet alleen een diep gat naar iets wat hij verwacht te zullen vinden, maar graaft hij omzichtig de hele omgeving laagje voor laagje af. Zodat naast de eigenlijke vondst ook de vindplaats wordt ontsloten en de relatie tussen beide niet wordt verbroken" (73).

In wezen is dat de realiteit: het uit de meest diverse punten, en totaal, waargenomene en geverifieerde. Daarom is een „echt" verhaal juist uiterst fictief, omdat zo'n verhaal in die vorm de multi-perspectivische realiteit geweld aandoet. Optische illusie wordt ten eerste bepaald door eenzijdige optiek.

Ten tweede door gekonditioneerd waarnemen. Talloze ongeschreven regels schrijven voor wat belangrijk is om opgemerkt te worden, en wat niet. Lidy van Marissing geeft een voorbeeld: vliegzeizen. Kopen wij met het vliegticket naar Athene vervoer van stad tot stad? Nee, eerder de charmes van de hostess, de hapjes waarmee de desbetreffende firma adverteert, het voorgeschreven gevoel dat hoort bij

„fly KLM”. Aangezien geconditioneerd waarnemen geconditioneerd reageren tot gevolg heeft, „zijn personen alleen nog in schijn personen. Iedereen gehoorzaamt aan een onzichtbaar apparaat, een geheimzinnig stelsel van regels en voorschriften, dat in elke situatie slechts enkele reacties toelaat (...) Dat de mensen zich daar - bewust of onbewust - onvrij onder voelen, blijkt uit het feit dat zij achter de voorgevel van hun georganiseerde leven, van hun keurige optimisme en hun keurige burgerzin, een zorgelijk en bijna prehistorisch bestaan leiden. In feite zijn ze angstig en verward. Hun wanhoop komt vooral schril tot uiting in hun amusement. Hun eenzaamheid, hun sprakeeloosheid, is het scherpst te zien in hun communicatiemiddelen” (75/6).

In dialogen en trialogen laat Lidy van Marissing lezen hoe mensen, ieder vanuit eigen eenzijdigheid, langs elkaar heen praten, in hele woordenreeksen met nog geen sprankje communicatie. Schijnverbondenheid, schijngesprek, schijnrelatie. Niemand, niets laat zich kennen. Wát zou men trouwens van zich moeten laten kennen?

Tussen de stukken montage staan brieven in cursief: *brief met de voet geschreven, brief in spiegelschrift, brief in braille, brief op lichtgevoelig papier*. Zij zijn gericht aan niemand en gaan voornamelijk over illusies waaraan eenieder zich bezat: de illusie van de saamhorigheid, van communicatie, de illusie van het echt-zijn, van het opgelegde pandoer, van welvaart, liefde en geluk, de illusie van het zinvolle bestaan. Zij ontmaskert ze als ongestilde verlangens die de schone naam „idealen” dragen. Zij behandelt ze politiek, dat wil zeggen: dekt ze nergens mee toe: „Die afgrijselijke ideaalbeelden van een „harmonieus leven”, die in de eerste plaats de mensen een valse voorstelling geven van wat werkelijk leven zou kun-

nen zijn, en die bovendien het idee geven dat tegenstellingen die tot de grondslagen van deze maatschappij teruggaan door betere betrekkingen van mens tot mens te verzoenen zouden zijn” (79/80).

Die grondslagen omschrijft ze als een „solide doch kwaadaardig weefsel” (85). Dat bloot te leggen, is een van de verantwoordelijkheden van iemand die schrijft. Daarvoor gebruikt zij dan: actuele gebeurtenissen en reacties daarop, herinneringen, associaties, toekomstbeelden, en -verwachtingen, beelden uit het onder- en onbewuste, fantasma's, allemaal vanuit verschillende perspectieven. Het doel is: te weten komen hoe het weefsel van deze maatschappij eruit ziet, en hoe het ieder beïnvloedt. De schrijver schrijft vanuit onzekerheid. Al schrijvende komt men misschien nog iets op het spoor.

Dit is één interpretatielijn ten aanzien van Lidy van Marissing's laatste boek. Elke lezer volge de hare of zijne. Men is altijd gedeekt, en in elke regel wil loert er wel een nieuw gevaar.

Hanneke van Buuren.

Lidy van Marissing, *Het gedroomde leven. Een denkbeeldig onderzoek*. Amsterdam, Van Gennep, 1979, 152 pagina's, paperback.

Geur der droefenis (A. Kossmann).

De omvangrijke roman *Geur der droefenis* van Alfred Kossmann, die in 1980 verscheen, begint een paar jaar voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog aan een wieg en eindigt, ruim veertig jaar later voor de beeldbuis. Dat is een lange periode. De romans van de laatste jaren en zeker van de jongere generatie auteurs kenmerken zich juist door een temporele concentratie. Toch is *Geur der droefenis* geen roman die een overzicht biedt van een tijdvak dat rijk was aan ingrijpende gebeurtenissen en ontwikkelingen:

de al genoemde oorlog, kort daarna de Koude Oorlog en de maatschappelijke veranderingen van de jaren zestig. Alleen de Tweede Wereldoorlog fungeert in het tweede deel van het boek als decor. Daarna wordt de verhaalhandeling toegespitst op de particuliere ontwikkelingen van de hoofdpersonen en wordt de tijd bijzaak.

Kossmann's boek, bestaande uit zes, niet even lange delen, kan worden opgevat als de ontwikkeling van een verhouding, of juist: van een liefde. Thomas Rozendaal staat aan de wieg waarin het kind van zijn nichtje Henriëtte ligt. Zij is getrouwd met een NSB-er. Tijdens de oorlog verraadt hij Thomas' vader, die de edele opvatting koesterde de Nazi's te kunnen bestrijden door een boekje te schrijven over het werk van Lessing als humanist. Henriëtte voelt zich verantwoordelijk voor deze dood door schuld van haar man, die overigens nog tijdens de oorlog aan kanker overlijdt, temeer daar zij vroeger was opgegroeid in het huis van Thomas' ouders. Het zijn deze twee polen die hun relatie zal bepalen: enerzijds is er de grote vertrouwde van neef en nicht, van de oudere vrouw die de jongen laat kennismaken met de liefde, anderzijds zorgt Henriëtte's schuldgevoel ervoor dat de verhouding van haar met Thomas na de oorlog licht sado-masochistisch gekleurd wordt. Om zich aan hem te kunnen geven, wil ze vernerd worden. Door *Geur der droefenis* loopt geen uitgewerkte chronologische lijn, soms worden er jaren overgeslagen. Eigenlijk is het boek een aaneenschakeling van korte episodes. Kossmann is er heel goed in geslaagd om dat centrale gegeven van het huwelijk dat de kiemen van een mislukking in zich draagt, uit te werken. Thomas verlaat Henriëtte in feite nooit, tot aan haar laatste, ongelukkige jaren, - zij is schizofreen geworden -, blijft hij met haar verbonden. Alleen is Thomas nim-